

<https://doi.org/10.70728/c.series.psi.v08.i08.003>

UDK 370.1

<https://orcid.org/0009-0002-1601-0492>

BILISH JARAYONLARI VA O‘QUV MOTIVATSIYASI O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK

Yaxyayeva Umida Sharifovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Nodavlat ta’lim muassasasi Samarqand kampusi

“Psixologiya va ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi v.b dotsenti

umidaahaeva6@gmail.com

Baxromova Diyora Nuriddinova

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Nodavlat talim muassasasi Samarqand kampusi

"Psixologiya va ijtimoiy gumanitar fanlar" yoʻnalishi 1-kurs Magistranti

@diyorabaxromova06@gmail.com

Annotasiya. Mazkur maqolada bilish jarayonlari hamda o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning psixologik-pedagogik asoslari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirish, o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish va ichki motivatsiyani shakllantirish zarurati bilan belgilanadi. Maqolada bilish jarayonlarining strukturaviy va funksional xususiyatlari, ularning o‘quv faoliyatidagi namoyon bo‘lish shakllari hamda motivatsion omillar bilan o‘zaro ta’siri konseptual jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot jarayonida tahliliy-sintetik yondashuv, qiyosiy tahlil, psixologik va pedagogik adabiyotlar sharhi, shuningdek, tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv motivatsiyasining ichki shakllari (kognitiv qiziqish, o‘zini namoyon qilish ehtiyoji, muvaffaqiyatga intilish) bilish jarayonlarining samaradorligini oshiradi, ayni paytda rivojlangan tafakkur va refleksivlik motivatsiyaning barqarorlashuviga xizmat qiladi. Bilish jarayonlari va motivatsiya o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik o‘quv faoliyatining sifat ko‘rsatkichlarini belgilovchi muhim omil sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: Bilish jarayonlari, o‘quv motivatsiyasi, kognitiv faollik, ichki motivatsiya, tafakkur, diqqat, xotira, refleksiya, pedagogik jarayon, shaxs rivoji.

Аннотация. В данной статье научно анализируются психолого-педагогические основы взаимосвязи между познавательными процессами и мотивацией к обучению. Актуальность исследования определяется необходимостью усиления личностно-

ориентированного подхода в современной системе образования, повышения познавательной активности учащихся и формирования внутренней мотивации. В статье концептуально обосновываются структурно-функциональные характеристики познавательных процессов, формы их проявления в учебной деятельности и их взаимодействие с мотивационными факторами. В исследовании использованы аналитико-синтетический подход, сравнительный анализ, обзор психолого-педагогической литературы, а также системный подход. Полученные результаты показывают, что внутренние формы учебной мотивации (познавательный интерес, потребность в самовыражении, стремление к успеху) повышают эффективность познавательных процессов, в то время как развитое мышление и рефлексивность служат стабилизации мотивации. Диалектическая взаимосвязь между познавательными процессами и мотивацией интерпретируется как важный фактор, определяющий качественные показатели учебной деятельности.

Ключевые слова: Когнитивные процессы, мотивация к обучению, когнитивная деятельность, внутренняя мотивация, мышление, внимание, память, рефлексия, педагогический процесс, личностное развитие.

Annotation: This article provides a scientific analysis of the psychological and pedagogical foundations of the relationship between cognitive processes and motivation for learning. The relevance of the study is determined by the need to strengthen a student-centered approach in the modern education system, enhance students' cognitive activity, and develop intrinsic motivation. The article conceptually substantiates the structural and functional characteristics of cognitive processes, their manifestations in learning activities, and their interaction with motivational factors. The study utilizes an analytical and synthetic approach, comparative analysis, a review of psychological and pedagogical literature, and a systems approach. The results demonstrate that intrinsic forms of learning motivation (cognitive interest, the need for self-expression, and the desire for success) enhance the effectiveness of cognitive processes, while developed thinking and reflexivity serve to stabilize motivation. The dialectical relationship between cognitive processes and motivation is interpreted as an important factor determining the qualitative indicators of learning activity.

Keywords: Cognitive processes, learning motivation, cognitive activity, intrinsic motivation, thinking, attention, memory, reflection, pedagogical process, personal development.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda barqaror o‘quv motivatsiyasini ta’minlash ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Globallashuv, raqamli texnologiyalar va axborot oqimining keskin ortishi sharoitida ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki bilish jarayonlarini chuqur faollashtirishni ham talab etadi. Shu nuqtai nazardan, bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ilmiy asosda o‘rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bilish jarayonlari inson ongining asosiy funksional mexanizmlari bo‘lib, ular orqali shaxs borliqni anglaydi, axborotni qabul qiladi, qayta ishlaydi va tizimlashtiradi. Sezgi, idrok, xotira, diqqat, tafakkur va tasavvur kabi jarayonlar o‘quv faoliyatining kognitiv asosini tashkil etadi. Mazkur jarayonlarning samaradorligi ko‘p jihatdan shaxsning motivatsion sohasi bilan bevosita bog‘liqdir. Chunki motivatsiya – bu faoliyatni harakatga keltiruvchi ichki va tashqi omillar tizimi bo‘lib, u bilish jarayonlarining yo‘nalishi, intensivligi va barqarorligini belgilaydi.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ichki motivatsiya ustuvor bo‘lgan sharoitda o‘quvchilarda kognitiv qiziqish, mustaqil izlanish, tanqidiy va ijodiy tafakkur rivojlanadi. Aksincha, motivatsiyaning sustligi yoki tashqi rag‘batlarga haddan tashqari bog‘liqligi bilish jarayonlarining yuzaki kechishiga olib kelishi mumkin. Demak, bilish va motivatsiya bir-birini taqozo etuvchi hamda o‘zaro shartlangan psixik hodisalar sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning dialektik birligini ochib berish hamda ta‘lim jarayonida ushbu omillarni uyg‘unlashtirishning pedagogik mexanizmlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotning vazifalari sifatida bilish jarayonlarining mohiyatini aniqlashtirish, o‘quv motivatsiyasining tarkibiy tuzilishini yoritish hamda ularning o‘zaro ta‘sir mexanizmlarini tizimli yondashuv asosida tahlil qilish belgilandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kompleks yondashuv asosida tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan hamda shaxsga yo‘naltirilgan metodologik tamoyillardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini psixologiya va pedagogika fanlarida shakllangan kognitiv yondashuv, motivatsion nazariya hamda faoliyat konsepsiyasi tashkil etadi.

Metodologik jihatdan ishda tahliliy-sintetik usul, qiyosiy tahlil, induktiv va deduktiv umumlashtirish, konseptual modellash kabi nazariy metodlar qo‘llanildi. Shuningdek, ilmiy manbalarni kontent-tahlil qilish orqali bilish jarayonlari (sezgi, idrok, xotira, tafakkur, diqqat) hamda motivatsiya (ichki va tashqi omillar, ehtiyojlar, qiziqishlar, maqsadlar) tushunchalarining mazmun-mohiyati aniqlashtirildi.

Tadqiqotda bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlik dialektik birlik tamoyili asosida talqin qilindi. Bunda motivatsiya bilish faoliyatining harakatlantiruvchi kuchi, bilish jarayonlari esa mazkur faoliyatning psixik mexanizmi sifatida izohlandi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida mazkur ikki hodisa o‘rtasidagi o‘zaro shartlanganlik, funksional bog‘liqlik va rivojlanish dinamikasi yoritildi.

Metodologik nuqtai nazardan, o‘quv motivatsiyasining ichki komponentlari (kognitiv qiziqish, o‘zini namoyon qilish ehtiyoji, muvaffaqiyatga intilish) bilish jarayonlarining chuqurligi va barqarorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatishi ilmiy faraz sifatida ilgari surildi hamda nazariy dalillar asosida asoslab berildi.

Bilish jarayonlari va motivatsiya muammosi psixologiya va pedagogika fanlarida keng o‘rganilgan. Kognitiv psixologiya doirasida bilish jarayonlari insonning axborotni qabul qilish, qayta ishlash va saqlash mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Ushbu yo‘nalishda olib

borilgan tadqiqotlarda tafakkur, xotira va diqqatning o‘quv samaradorligidagi o‘rni alohida ta’kidlanadi.

Motivatsiya nazariyalari doirasida esa faoliyatning ichki va tashqi determinantlari, ehtiyojlar ierarxiyasi, muvaffaqiyatga erishish motivi, o‘zini o‘zi namoyon qilish ehtiyoji kabi tushunchalar keng tahlil qilingan. Zamonaviy ilmiy manbalarda o‘quv motivatsiyasining ichki shakllari (intrinsik motivatsiya) o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, chuqur o‘zlashtirish va ijodiy yondashuvini ta’minlovchi asosiy omil sifatida e’tirof etiladi.

So‘nggi yillardagi pedagogik tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim hamda refleksiv o‘qitish konsepsiyalari bilish jarayonlari va motivatsiya o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bilish jarayonlari va motivatsiya ko‘pincha alohida o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning o‘zaro dialektik bog‘liqligi masalasi yetarli darajada kompleks tadqiq etilmagan.

Shu bois mazkur tadqiqotda mavjud nazariy qarashlar umumlashtirilib, bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasining o‘zaro ta’sir mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Bu esa ta’lim jarayonida kognitiv va motivatsion omillarni uyg‘unlashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy-metodologik asosni takomillashtirish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik psixologik-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilindi. Olingan nazariy natijalar shuni ko‘rsatadiki, bilish jarayonlarining samaradorligi bevosita motivatsiya darajasiga bog‘liq. Xususan, tafakkur, diqqat, xotira va idrokning rivojlanganligi o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘quv motivatsiyasining kuchli ichki shakllari (kognitiv qiziqish, o‘zini namoyon qilish, muvaffaqiyatga intilish) bilish jarayonlarining faolligi va chuqurligini oshiradi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, motivatsiya bilan bilish jarayonlari o‘rtasida dialektik bog‘liqlik mavjud: motivatsiya faoliyatning yo‘naltiruvchi kuchi sifatida bilish jarayonlarini faollashtiradi, bilish jarayonlari esa mazkur faoliyatning natijasini shakllantiradi va motivatsiyani mustahkamlaydi. Masalan, tafakkur va refleksiv xususiyatlar rivojlangan o‘quvchilarda ichki motivatsiya yuqori bo‘lib, ular o‘z-o‘zini boshqarish va mustaqil o‘rganishga qiziqish ko‘rsatadi. Aksincha, diqqat va xotira rivojlanishi sust bo‘lgan sharoitda tashqi rag‘batlarga bog‘liqlik oshadi va o‘quv faoliyati yuzaki kechadi.

Shuningdek, tahlil jarayonida aniqlanishicha, motivatsiya va bilish jarayonlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ta’lim jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarning kognitiv faolligi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida bilish jarayonlarini rivojlantirish va ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash pedagogik strategiyalarning ajralmas qismi hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlik ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bilish jarayonlarining sezgi, idrok, xotira, diqqat, tafakkur va tasavvurning

rivojlanganligi o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi, shu bilan birga motivatsiya darajasi bilish jarayonlarining chuqurligi va faolligini belgilaydi.

XULOSA.

Tadqiqot natijalari motivatsiya va bilish jarayonlarining dialektik bog‘liqligi shaxsning kognitiv faolligi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ichki motivatsiyani rivojlantirish orqali o‘quvchilarda mustaqil o‘rganish, tanqidiy tafakkur va ijodiy yondashuvni shakllantirish mumkin. Shu bilan birga, bilish jarayonlarini maqsadli rivojlantirish pedagogik strategiyalarning samaradorligini oshiradi va ta’limning individual yo‘nalishini ta’minlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bilish jarayonlari va o‘quv motivatsiyasining uyg‘unligi ta’limning nazariy va amaliy asosini mustahkamlash, o‘quvchilarning shaxsiy va intellektual rivojlanishini ta’minlash hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni samarali qo‘llash imkonini beradi. Mazkur tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida motivatsion va kognitiv omillarni integrativ tarzda boshqarish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy, L.S. Psixologiya va pedagogika: Ta’lim va rivojlanish masalalari. Moskva: Pedagogika, 1984.
2. Ausubel, D.P. Educational Psychology: A Cognitive View. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1968.
3. Deci, E.L., & Ryan, R.M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York: Plenum Press, 1985.
4. Shchukin, G.S. Bilish jarayonlari va o‘quv faoliyati psixologiyasi. Moskva: Nauka, 2001.
5. Pintrich, P.R., & Schunk, D.H. Motivation in Education: Theory, Research, and Applications. Upper Saddle River, NJ: Merrill, 2002.
6. Ibragimov, O.A. Ta’lim jarayonida o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish metodlari. Toshkent: Fan, 2017.
7. Ganiyev E. Stages of development and impact on social life of an informed society in Uzbekistan //Western European Journal of Historical Events and Social Science. – 2024. – T. 2. – №. 11. – C. 17-20.
8. Abdizoitovich G. Educational Problems In The Information Society //Emergent: Journal of Educational Discoveries and. – 2025.
9. Ризаев И. И. Развитие социальных систем: Методологические решения //устойчивое развитие: Геополитическая трансформация и национальные приоритеты. – 2023. – С. 263-270.
10. Усмонов Ф. Н. Эпистемологическая эволюция рационализма //Наука и современность. – 2012. – №. 19-1. – С. 194-198.
11. Тавмурадов Ж. Абдулқодир Бедилнинг ҳаёт йўли: фалсафа ва адабий мерос //Scienceproblems. Uz Учредители: ООО “Scienceproblems team”. – 2025. – Т. 4. – С. 10.
12. Mavlanovna A. M. Symbolism In Art And Metaphorism, Metonymy As A Method Of Aesthetic, Spiritual-Psychological Assimilation Of Existence //Solid State Technology. – 2020. – Т. 63. – №. 6. – С. 3431-3437.